

Hvad var nykritikken?

Omkring Kenneth Burkes *The Philosophy of Literary Form* (1941)

ARILD LINNEBERG

De fleste kender den svenske sketch om Fingall Olsson, hvor to lettere animerede svirebrødre diskuterer en kammerat, som er gået i gulvet: Å det inte Fingal Olsson som ligger der borta? Ne-hei, han ä ju död! Död? Han rör ju på sej! Rör han på sej? Men han ä ju död? I Norge er der i løbet af det sidste år blevet ført en debat om litteraturvidenskab, både i tidsskrifter og i de to eneste aviser med intellektuelt tilsnit, *Morgenbladet* og *Klassekampen*. Debatten har vist, at mange ser på nykritikken som Fingal Olsson. Den ligger ned, har vist til og med *tisset seg ut*, som bergenserne siger, eller, hvis den rører på sig, er det som en levende død.

Det fik mig til, af alle ting, at bruge påsken til at fundere over spørgsmålet: Hvad var nykritikken? Jeg foretog et stykke kundskabs-arkæologi, gravede lidt i skrifter. Nu havde jeg for mit vedkommende aldrig troet, at jeg skulle forsvare nykritikken, noget jeg da heller ikke vil gøre, i hvert fald ikke nykritikken, sådan som den i stadig højere grad ser ud til at blive forstået i Theodor W. Adornos anti-hermeneutiske opfattelse af hermeneutikken i *Æstetisk teori*: Det, som kaldes forståelse, er stort set bare misforståelser. Det gælder ikke mindst nykritikkens *autonomidoktrin*, som bliver gjort identisk med nykritikken. Men autonomidoktrinen er ikke det, som i dag er det mest interessante ved den. At sætte lighedstegn mellem nykritik, formalisme og dekonstruktion bliver for øvrigt en tredobbelt fejl.

Allerede i *Den ny kritik* fra 1962 (ny udgave 1989) skriver Johan Fjord Jensen i forordet, at han fremstillede nykritikken i sin "ufuldkomne, ensidige og forenkledede form". I dag har en langt mere ufuldkommen, ensidig og forenklet fremstilling vundet

frem i galopperende fart, sådan at vi trygt kan sige dét, jeg trygt siger til jer: Nykritikken er ikke, hvad den engang var og heller aldrig har været.

Men hvad er det da, nykritikken aldrig har været, men var? I 1992 fik jeg som opgivet emne til forsvar for den filosofiske doktorgrad – hvor jeg i øvrigt havde den glæde at have Fjord Jensen som første opponert – "Close reading fra New Criticism til Deconstruction". Jeg husker, jeg satte mig til rette i mit arbejdsrum med udsigt til fjeld og fjord i det fjerne for at nærlæse nærlæsernes nærlæsning, og jeg tog mig sikkert et glas vin, eller måske ikke, eftersom jeg skulle forberede prøveforelæsning over det opgivne emne: *close reading*, ikke at forveksle med figuren Klaus Rieding i Kjartan Fløgstads *Det 7. Klima*, men, hvis jeg tog et glas vin, noget jeg altså måske ikke gjorde, må jeg have fået det galt i halsen, fået det i den gale hals, som det hedder, over hvad jeg læste, og som jeg fortsat husker, for nu har jeg læst det igen, i Bergen, på kontoret, i forrige uge, for at præsentere det for jer. Jeg læste Cleanth Brooks' *The Shaping Joy* fra 1970. Med bøger som *The Well Wrought Urne* fra 1947 var Brooks altid blevet regnet for en af de vigtigste nykritikere. Men i 1970 skrev han:

Den bås, jeg er blevet sat i, har etiketten 'nykritik'. Det er galt nok at blive sat i bås, men en så meningsløs etiket som 'nykritikken' (...) har særlige ulemper. For de fleste indebærer den en antihistorisk tilbøjelighed og en fiksering på 'close reading'. Nykritikeren ser ud til at være fanget i en celle uden vinduer og døre, og derfra stirrer han ud gennem læsebrillerne på sin litterære tekst, afsondret fra alle aktiviteter i verden udenfor og fra historie og videnskab, andre kunstarter, og fra naturen og menneskeheden selv.

Dette vil Brooks have sig frabedt. Hans kritiske principper har altid været og er fortsat, skriver han, "kritikkens tre R'er": "criticism focused on the reader, on the writing and on the writer". Det er altså relationerne mellem skriver, skrift og læser, som er det centrale hos nykritikeren Brooks.

Mit sidste møde med nykritiken var i fjor. Jeg havde et seminar om "litteratur og krig" i tillæytning til et projekt om "lov og ret og litteratur". Aldri havde du vel trudd, Arild, at du i en såm sammenheng skulle få hjælp av nykritikken? Sagde jeg til mig selv. Men det fik jeg. Fra Kenneth Burkes essaysamling *The Philosophy of Literary Form* fra 1941. Her fandt jeg den første retoriske analyse af Hitlers *Mein Kampf*, skrevet allerede midt i 1930'erne. I indledningskapitlet, "situationer og strategier", skriver han: "kritiske værker og imaginationens værker er svar på spørgsmål stillet af den situation, de opstod i [...] Situationerne er virkelige; strategierne for at håndtere dem har *public content*". Han ser analysen af *Mein Kampf* som sit eget kerneeksempel, fordi han lægger vægt på de historiske og sociale forudsætninger for og konsekvenserne af en ytring, et værk, af retoriske strategier, som ikke bare er sproglige: retorikken i *Mein Kampf* er både verbal og non-verbal.

Burke trækker linjer mellem den poetiske retorik hos Coleridge og den politiske retorik hos Hitler. Også Hitler digter! Han bruger pseudoreligiøse billeder og mytiske motiver om oprindelse og ophav. Dette ser Burke som "ikke-økonomiske fortolkninger af økonomiske fænomener", Hitlers retorik skjuler sine "material references". Billedet af fjenden maner Hitler frem i symboler – for det onde. De andre er de destruktive, som vi – de gode – derfor må ødelægge. Erotiske metaforer flourer side om side med de pseudoreligiøse. Krigsbudskabet udvikles "i ydmyghedens, kærlighedens og fredens navn", det vil sige ved det litterære greb, som består i at sige det modsatte af, hvad der faktisk menes. En overordnet retorisk strategi er at gøre fjenden til én, for flertydighed forvirrer folket.

For øvrigt genlæste jeg Burke i forbindelse med en analyse af George W. Bush' kvasireligiøse taler før

Irak-krigen. Snakken om fred, de andre som de onde og Al Qaeda, som er alle overalt altid: den ene fjende. Burke fik mig straks til at se ligheden mellem de to føreres talemåder. Og sådan gik det: Takket være nykritiken endte jeg som hovednyhed på TV 2-nyhederne. "Bush taler som Hitler, siger norsk professor". Så hvis der er andre, som har lyst til at komme på TV 2's nyheder, er en dosis nykritik mit bedste råd.

I *The Philosophy of Literary Form* skitserer Burke en magtkritik, som peger frem mod Foucault. Burke vil dissekere "magtens ambiguiteter":

Magtens familie har mange medlemmer: social magt, seksuel, fysisk, politisk, militær, økonomisk, finansiel, mental, moralsk, stilistisk (graciositet, grandeur, udskældning, præcision) – frigørelsens, liberaliseringens, separationens ("opløsningens") magt, fascinationens og fascifiseringens magt (...) og magten i visdom, forståelse og kundskab. Der er måder, hvorpå ethvert medlem af denne familie på grund af synekdokens natur kan vikariere i tjeneste for ethvert andet medlem, eller for familien i sin helhed – sådan at man kan gifte sig eller voldtage i politikken, gå i krig med argumenter, føle sig mentalt overlegen på grund af tegn på sociale privilegier, binde eller løse op med kundskab, vise muskler eller vokse i højden ved hjælp af sin indtægt etc., i hvilke som helst permutationer og kombinationer som man tager sig besværet med at udtænke.

En sådan retorisk diskursanalyse af magtens anatomi er det, Burke gennemfører i "The Rhetoric of Hitler's 'Battle'".

Men har nu denne nykritiker Burke virkelig noget med nykritikken at gøre? Arild Linnebergs efter min mening interessante svar er, at det, Kenneth Burke gør, er at udvikle en teori om sprog som symbolsk handling – *language as symbolic action* – en sproghandlingsteori. Nykritikerne "var aldrig i nærheden af at dyrke formen for formens skyld eller kunsten for kunstens skyld. Tværtimod var de allermost optagede af den positive rolle, digtningen spillede for kulturen og enkeltindividet", skriver min kollega Erik Bjerck Hagen i *Hva er litteraturvitenskap* uden spørgsmålstegn, 2003. Også Bjerck Hagen betragter

altså nykritikken som bredere end autonomidoktrinen. Men det er heller ikke kun digtningens positive funktioner, nykritikerne var optagede af. Burke betragter både Coleridges digte og Hitlers værk som retoriske, symbolske, særegne strategiske sproghandlinger med sociale funktioner.

Burkes filosoferinger over litteraturens form og former er ikke enestående inden for nykritiken. *The Philosophy of Literary Form* har en pendant i R. P. Blackmurs *Language as Gesture* fra 1952. Som sproghandling er litteraturen en dramatisk gestus; tegn, som ikke er tegn, handling, som bare er gestus, altså en akt, og dermed alligevel handling: fysisk bevægelse med mening, som ligner tegn, og som tolkes derefter, tillægges mening. Som Jan Mukarovsky sagde det i 1941: Som gestus er kunstværket både tegn og ting, som ting virker værket i verden som en dynamisk hændelse.

B-banden Burke, Blackmur og til og med Brooks passer altså ikke ind i nykritik-doktrinen, og det er sikkert grunden til, at i alle fald Burke og Blackmur har fået en stedmoderlig behandling. Om Burke skriver Fjord Jensen, at han er "den mest belæste af de amerikanske nykritikere", men "han skriver vanskeligt tilgængeligt, svinger mellem det kapriciøse og det fortænkte, og lader sig ikke referere her". Om Blackmur skriver han: "[han] er ganske vist en af nykritikens fineste tekstanalytikere", men *Language as Gesture* er fuld af "billedlige omskrivninger, der gør dem vanskelige at gengive i en fremstilling som denne".

Her kunne vi, hvis vi ville, men det vil vi ikke, forlade vor ven Fjord. For vi synes, det er interessant, når han i efterordet til andenudgaven af *Den ny kritik* i 1989 skriver, at "nykritikken til trods for sin æstetiske autonomi kunne udvikle sig som en art litterærkritisk overbygning til en politisk orienteret kulturradikal bevægelse i Danmark". Noget, som vel blandt andet skyldes nykritikens hegelianske dialektikopfattelse. Fjord Jensen læser med andre ord nykritikken sådan som venstrehegelianerne, deriblandt Marx, læste Hegel. Noget sådant er muligt.

Det er alligevel ikke dét, jeg vil anbefale. Jeg vil anbefale det, jeg selv anbefalede mig selv i påsken: Jeg

undersøgte, hvordan nykritikerne så på historiske processer i deres egne tekster. Jeg bladrede i René Welleks *History of Modern Criticism*, bind I – IV fra 1955-1965, som jeg læste i sin helhed for tyve år siden, og jeg læste Wellek & Warrens *Theory of Literature* fra 1942, ifølge Fjord Jensen "nykritikkens akademiske manifest", og jeg dvælede ved gensynets glæder fra tiden som litteraturstuderende tidligt i 1970'erne, da Wellek & Warrens litteraturteori også var det akademiske manifest på litteraturvidenskab i Oslo. Før formalismen, strukturalismen, marxismen og Bakhtin tog livet af den før feminismen. Men nu syntes jeg, Wellek & Warren var god og opbyggelig læsning, for det var langfredag, så jeg havde god tid, og jeg sad alene inde og så ud gennem min rude på regnvejret derude.

Også Wellek & Warren så ud. I *Theory of Literature* betragtes litteraturen både som led i en historisk proces og som hævet over denne. Ifølge Fjord Jensen sigter Wellek & Warren mod "en højere enhed af historiske og strukturalistiske, af 'extrinsic' og 'intrinsic' metoder".

Nu er dette jo barnelærdom for os, og ingen af jer vil vel for eksempel forsvare T. S. Eliots ahistorisme i "Tradition and the individual Talent" fra 1920? Det vil jeg imidlertid. Engang jeg får tid, skal jeg forklare hvorfor. Eliots essay skitserer et plausibelt postmoderne syn på både det skabende subjekt og på historisk erfaring, som jeg langt hen ad vejen deler med Walter Benjamin in mente, om I forstår, hvad jeg mener: historisk sans er at gøre fortiden nærværende, men altid fra samtidens ståsted, og enhver forandring forandrer også historien. Vi skaber historien, og historien skaber os, når vi skaber – både historie og litteratur.

Vel. Men hvad var nykritikken? Da Roman Jakobson engang blev bedt om at definere strukturalisme, svarede han: "Der findes lige så mange strukturalismer, som der findes strukturalister". Måske vi snart skulle tage dét på os, både videnskabshistorisk og videnskabsteoretisk, også med hensyn til nykritikken?

På dansk ved Tine Engel Mogensen